

XORIJIY SOTSIOLINGVISTIKA FANINI O'RGANISHNING AMALIY AHAMIYATI

Umarova Farida Qurbonmurodovna
TerDU, 2-kurs magistranti

Annotatsiya. Keyingi yillardagi tilshunoslik sohasidagi bo'layotgan o'zgarishlar yangidan yangi u bilan bog'liq bo'lgan, biroq o'rganish obyekti ma'lum darajada lingvistikadan farq qiluvchi sohalarning yuzaga kelishiga sababchi bo'ldi. Jamiyatning har bir sohasi foydalanuvchi –til aslo to'xtamaydi va u doimo rivojlanishdadir. Ushbu maqolada sotsiolingvistikaning bir bo'lagi bo'lgan xorijiy sotsiolingvistika fani va uning o'rganilishi muhim jihat ekanligi, tillarning jamiyatdagi rolini belgilovchi xususiyatlarini, dunyoning rivojlangan o'ntalik davlatlarida tilning darajaviy qo'llanishi nechog'lik ahamiyatga egaligi, sotsiologiya va xorijiy sotsiolingvistika fanining farqli va o'xshash jihatlarini ajratish muhim omil ekanligi haqida fikr va mulohaza yuritiladi.

Kalit so'zlar: xorijiy sotsiolingvistika, til variantlari, tilning darajaviy qo'llanishi, til, jamiyatshunoslik, sotsiolingvistik struktura.

Xorijiy sotsiolingvistika fani maxsus fan sifatida dunyodagi eng rivojlangan davlatdagi til siyosati, mohiyati, qo'llanish vaziyatini o'rganadi va tavsiflaydi.[9] Ushbu fan o'ziga yondosh "Lingvokulturologiya", "Psixolingvistika", "Nazariy tilshunoslik masalalari", "Pragmalingvistika", "Matn tilshunosligi" kabi fanlar bilan birga ish ko'radi.

Fanning o'rganish obyekti eng rivojlangan o'nta davlat: AQSH, Buyuk Britaniya, Germaniya, Fransiya, Turkiya, Rossiya, Koreya, Xitoy, Yaponiya mamlakatlarining tillari, ularning maqomlari, ijtimoiy vazifasi, til jamoalarida tillarning qo'llanish holati, jamoa a'zolarining davlat tillariga munosabati, ularni amalda ishlatish darajasini aniqlashdan iboratdir. Labov sotsiolingvistikani aniq chegaralangan fan sifatida boshqa fanlardan ustun turishini aytadi. [1] Albatta, bu o'rinda tilning darajaviy qo'llanish holati, jamoa a'zolarining davlat tillariga bo'lgan munosabatlari muhim ahamiyat kasb etadi.

Xorijiy sotsiolingvistikaning shakllanishida amerika olimlarining xizmatlari beqiyos. Ular lisoniy variantlikni til ichki tizimidagi o'zaro munosabatlar nuqtai nazaridan emas, aksincha, tilni ijtimoiy o'zaro bog'langan turli variantlarga ajralishi jihatidan o'rganadi. Amerika sotsiolingvistlari tilga yaxlit va bir turdagi tizim sifatida emas, balki jamiyatning mikro ijtimoiy guruhlariga xos bo'lgan o'zaro aloqador ost tizimlar ta'rzida munosabatda bo'ladi.

Turli nazariy qarashlarga ega bo'lgan Amerika sotsiolingvistikasi pozitiv falsafaning tamoyillari, ayniqsa, semantik g'oyalar ta'sirida bo'lib, ular ijtimoiy antropologiyada mujassamlashgan. Til ijtimoiy munosabatlar tizimini o'z ichiga olgan madaniyatning tarkibiy qismi sifatida tasavvur qilinadi.

Ervinn-Trip kommunikatsiya jarayonidagi muloqot ishtirokchilarning verbal muomalasiga sotsiolingvistikaning predmeti deb qaraydi.[2:336]

Nemis tilshunosligida esa asosiy diqqat e'tibor dialektlar, me'yor muammosi, adabiy til, so'zlashuv tili va dialektlarning munosabatini o'rganishga qaratiladi. Keyinchalik GFR tilshunoslari til va jamiyat o'zaro munosabatlarining turli jihatlarini tasvirlaydigan fanni nomlash uchun "sotsiolingvistika" va "til sotsiologiyasi" terminlaridan foydalangan. X.Gipper sotsiolingvistika doirasiga jamiyat turli qatlamlarining o'ziga xos nutqiy muomalasi bilan bog'liq masalalarni, til sotsiologiyasi doirasiga esa til va jamiyatning o'zaro ta'siri bilan bog'liq masalalar majmuyini kiritishni taklif qiladi.[3:100] B.Shliben esa har ikkala fan ham lisoniy va nolisoniy ta'sirlar o'rtasidagi farqni tadqiq etadi, deya talqin qiladi.[4:111] Tilshunoslarning qayd qilishicha, standartlashgan adabiy til sotsiolingvistika uchun alohida qiziqish uyg'otmaydi, bu fan, avvalo, til variantlarini tashkil etishni maqsad qiladi.

Xorijiy sotsiolingvistika fani tilshunoslik va jamiyatshunoslik fanlaridan til amalda taraqqiyotning ijtimoiy shartlangan umumiy qonuniyati, jamiyatning tilga tilning jamiyatga ta'sirini o'rganishdan iborat ekanligi bilan farqlanadi.

Muayyan mamlakatda hayot kechirayotgan har xil elat va millatlarning bir-biriga ta'siri, tillar aro munosabat, tillarning ijtimoiy hayotdagi vazifa va xizmatlarida avvalgi davrlarda mutlaqo ko'zga tashlanmagan jihatlarining voqealanishi sotsiolingvistikaga oid izlanishlar, g'oyalar, dunyoqarashlarning yuzaga chiqishiga turtki bo'ldi. Bu fanning shakllanishi uchun sotsiologiya fani asos va poydevor vazifasini o'tadi, albatta. Biroq ko'p millatli rivojlangan davlatlarda yangidan yangi va rang-barang til shakllarining dialektlar tarkibida, ba'zan esa alohida til sifatida mavjudligi boshqa til unsurlaridan uning farqli va o'xshash jihatlarini hamda qo'llanish darajasini o'rganish kerakligini taqozo etdi.

Rivojlangan mamlakatlar va ularda yashayotgan xalqlar maqomi va mavqei turlicha bo'lganidek, tillarning yoyilish qo'llanish doirasi ham o'zgacha. Shu jihatdan tillar vaziyati xususida haqiqatga mos xulosalarga kelish, tillarning jamiyat hayotidagi rolini belgilash, ertangi holatini bashorat qilish "sotsiolingvistika", chunki, "Xorijiy sotsiolingvistika" fanining asosiy masalalaridan hisoblanadi.

Xorijiy sotsiolingvistikaning vazifalaridan biri til variantlarini lingvistik va ijtimoiy funksional jihatdan o'rganishdir. Olimlar zamonaviy taraqqiy etgan jamiyat uchun bir til jamoasida bir qancha lisoniy variantlarni qo'llash muhim deb hisoblashadi. Bunday fikrlar amerika olimlarida ko'proq uchraydi. Aslida lisoniy variantlarning yuzaga kelishi, uni yoqlovchi xalqlarning mavjudligi hududiy va mahalliy tillarning nufuzini oshirib, davlat tilining obro'siga qaysidir darajada putur yetkazishi mumkin. O'z navbatida har bir tilning tarafdorlari malum miqdorda zirhlanishga harakat qilishadi, go'yo o'z sha'nini himoya qilgandek.

Mikro darajadagi asosiy e'tibor muloqot vaziyatining imkoniyatini hisobga olgan holda nutq hodisasining ijtimoiy tahliliga qaratiladi. Til sotsiologiyasi mikro tahlilning unsuri "muloqot akti" hisoblanadi. Til sotsiologiyasining mikro darajasi nutq va shaxslararo muomalaning xususiyatlari bilan qiziqadi.

Bu fan maxsus fan sifatida o'ziga xos metod, usul va o'rganish metodologiyasiga ega. U.Brayt fikriga ko'ra, "Sotsiolingvistika - bu ajoyib tarzda o'sayotgan bola. Biroq uni voyaga yetishi hali tugallanmagan"[5:34-41]. Sotsiolingvistik tadqiqotlar til va jamiyat munosabatlari bilan bog'liq bo'ladi. Biroq bunday qarash ham noaniqlikni keltirib chiqaradi. Agar aniqlik kiritadigan bo'lsak, unda til va jamiyat shunchaki qandaydir birliklarning majmuyi emas, balki ular struktura hisoblanadi. Bunday holda sotsiolingvistning vazifasi til strukturadagi va ijtimoiy strukturadagi o'zaro munosabatlar tizimini ochib berish bo'ladi. Ya'ni sotsiolingvistlarning vazifasi lingvistik strukturaning sistematik qo'shma variantsiyalashuvini ko'rsatib berish hatto u yoki bu yo'nalishning tasodifiy aloqasini ochib berishdan iboratdir.[6:8] Agar ushbu sohaning asosiy tushunchasini aynan farqlilik, deb izohlanadigan bo'lsa, u holda tadqiqotlarning muhim yo'nalishlari til farqlarining shartlanganligi bilan bog'liq bo'lishini ko'rish mumkin bo'ladi.

Ma'lumki, dealektlar ikki guruhga bo'linadi: hududiy va ijtimoiy. Ba'zan qaysidir hududda ijtimoiy dealektlar muhim o'rin tutsa, ayrim davlatlarda hududiy dealektlarning nufuzi balandroq[7:229]. So'nggi yillardagi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, asosiy dealekt farqlanishi bilan birga, ulardan ba'zilari o'zining farqlarini yo'qotib boradi. Biroq muhim jihat shundaki, ayrim dealekt farqlarining kamayishga nisbatan kuchayganligi kuzatiladi[8].

Xullas, "Xorijiy sotsiolingvistika" fani o'ziga yondosh bir nechta fanlar bilan birgalikda ish ko'radi. Biroq alohida fan sifatida o'ziga xos metod va metodologiyasiga, maxsus tadqiqot obyekti hamda alohida yo'nalishiga ega fan hisoblanadi. Fanni o'rganishning amaliy ahamiyatii quyidagicha:

- jamiyatning tilga tilning jamiyatga ta'sirini o'rganish;
- nutq hodisasining ijtimoiy jihatini tahlil qilish;
- ko'p millatli rivojlangan davlatlarda dealektlar tarkibida bo'lgan rang-barang tillarning shakllarini o'rganish;
- til sotsiologiyasi va sotsiolingvistika terminlarini o'zaro farqlash;
- rivojlangan davlatlarda tillarning yoyilish-tarqalish darajasini o'rganish;
- til variantlarini funksional jihatdan tahlil qilish;
- lingvistik strukturada tildagi qo'shma variantlashuvni ochib berish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Labov W. Phonological correlates or social stratifikatsion. - Amerika, 1964.
2. Эрвин-Трипп С.М. Язык Тема Слушател Анализ взаимодействия // Новое в лингвистике \\\/. Сотсиолингвистика.– Москва, 1975.
3. Cipper F. F. Soziolingvistik oder. Eine Einfuxrung. 2-e Aufe statgardus, 1978.
4. 4.Schlicben-I-iange, B. Soziolingvistik Lexikon der Cermanisticsben linguistic Auf Tobingen, 1973.
5. Брайт У. Введение параметри сотсиолингвистики// Новое лингвистики вып \/.–Москва, 1935.
6. H.Dadaboyev, Sh.Usmonova. Xorijiy sotsiolingvistika. O'quv qo'llanma. – Toshkent, 2014.

7. Lippi Green. English with an accent language, ideology and discrimination in the United States.-London, 1997.
8. Usmonova SH., Kalonova D. O'zbek va Koreys tillarida rasmiy murojaat shakllari// lingvist./// – Toshkent: Akademy Nashr, 2012.
9. www.unesco.org/culture/ich. Index. Php? RZl
10. Goldstein, B. (2017). A history of video in ELT. The image in English language teaching, 23-31.
11. Исраилова, М. Н. (2017). Формирование принципов устойчивого развития в обучении иностранным языкам. Международные научные исследования, (1), 161-163.
12. Исраилова, М. Н. (2016). Новые педагогические технологии изучения латинского языка в медицинских вузах. Психология и педагогика: методика и проблемы практического применения, (53), 66-71.
13. Исраилова, М. Н. К ВОПРОСУ О СОВРЕМЕННОМ СОСТОЯНИИ ЛАТЫНИ. In Конференция состоялась 5 марта 2022 года на базе Ташкентского государственного стоматологического института по адресу: Республика Узбекистан, 100047, г. Ташкент, ул. Махтумкули, 103. Цель конференции – знакомство и обмен опытом в обучении и в работе с цифровыми данными, технологиями их применения в гуманитарных (p. 414).
14. Балашов, С. В., Вернер, И. В., & Бышевский, В. И. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДИК ИНТЕРАКТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ.
15. Minakov, O. E. E., Andreev, A. A., & Ostroushko, A. P. (2017). The diabetic foot syndrome. Journal of Experimental and Clinical Surgery, 10(2), 165-172.
16. Bosiers, M., & Schneider, P. A. (Eds.). (2009). Critical limb ischemia. Informa Healthcare.
17. Svetukhin, A. M., Karlov, V. A., IuA, A., Matasov, V. M., & Blatun, L. A. (1990). General principles of the treatment of suppurative wounds and suppurative surgical diseases. Khirurgiia, (12), 79-84.
18. Лысова, Д. П., & Лысова, М. П. (2015). Малые ампутации нижних конечностей при синдроме диабетической стопы. In Бюллетень медицинских интернет-конференций (Vol. 5, No. 5, p. 853). Общество с ограниченной ответственностью «Наука и инновации».